

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ט"ו

תשע"ד

חשבו 485

ברכה אחרונה מעין שלוש

בשומע תפילה" (שם). עד כאן סקירה קצרה, ומכאן לתובנה מעניינת בברכת "מעין שלוש".

בברכה יש ביטוי מיוחד שחוזר פעמיים, פעם באמצע הברכה ופעם סמוך לחתימה. כך נאמר בברכה: "שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה". בסמוך לחתימה חוזר הביטוי, "והעלנו לתוכה ושמחנו בבניינה ונאכל מפריה ונשבוע מטובה". על ביטוי זה ידועה שאלתו של הרב ברוך עפשטיין בעל ה"תורה תמימה" (בריש ואתחנן). לאחר שהוא מביא את דברי המדרש (סוטה יד), "דרש רבי שמלאי, מפני מה נתאווה משה רבנו להיכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך?" שואל הרב, צריך עיון בנוסח הברכה מעין שלוש והעלנו לתוכה ונאכל מפריה ונשבוע מטובה. והלא כמבואר אין מן המידה לבקש את ארץ ישראל לתכלית זו. ואף כי בוודאי אין ראייה ממשרה רבנו לכלל ישראל, אבל בכל זאת איך תיקנו לכתחילה נוסח כזה שאינו מן המידה; וצריך עיון רב. הרי הביטוי "נאכל מפריה ונשבוע מטובה" לא רק שהוא מוקשה, אלא חוזר הוא פעמיים בברכה, כפי שראינו. (יצוין כי בחלק מהנוסחאות של הברכה אכן מושמטות תוספות אלו).

בעל ערוך השולחן מקשה: "אם ברכה זו מדרבנן, למה שינו אותה משאר הפירות שברכתן האחרונה היא 'בורא נפשות'! ויותר מכך, שהרי הברכה הראשונה על פירות אלו, של המינים שנשתבחה בהם הארץ, לא שונה משאר ברכות על הפירות. כלומר, על תבחי עץ או על פירות הדר, כמו גם על רימונים ותאנים, מברכים "בורא פרי העץ", ואם מדרבנן היא הברכה, מה ראו לשנות באחרונה ולא בראשונה?

לסיכום, ברור שכל כולה של הברכה לא נתקן אלא לכבודה של ארץ ישראל. דיינו שנעיין בדעתו של ר"ג שקבע מפורשות (ברכות לז), "כל שהוא משבעת המינים, מברך עליו שלוש ברכות" הוזה אומר, זה לא תלוי בשביעה או בערך המזונו, אלא בכך שאלה פירות שיש להם זיקה לחיבת ארץ ישראל! גם חכמים שחלקו עליו מסכימים שיש לנו עניין בחיבת הארץ, אלא שהם חלקו ואמרו שזו רק תקנת החכמים ואין בה ברכת המזון המלאה, אלא רק "מעין" אותה ברכה, אבל ברור שחיבת הארץ היא ביסודה של הברכה. מכאן נאמר שכדי להעצים את הדגש על ארץ ישראל רצו חכמים דווקא לתת לברכה אופי שירומם אותה לדרגה הקרובה ביותר לברכת המזון. על כן קראוה "מעין שלוש". רצונם לומר, ראויים פירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל שיברכו אחריהם ברכה הקרובה ביותר לברכת המזון.

מכאן לשאלת הת"ת. אמנם הארץ ומצוותיה יקרים לנו מאוד, אבל מאחר שכל כולה של הברכה בא כדי להבליט את חיבת הארץ ואת פירותיה, ראוי ורצוי להזכיר את אכילת פירותיה ושביעת טובותיה, וזה יוזכר פעם ועוד פעם, ולוואי שנזכה.

הרב יוסף אנטמן

מרצה בהתמחות לתושב"ע

ובמסלולים לחינוך מיוחד ולגיל הרך

במסגרת תקנות חכמי הכנסת הגדולה שעמדה לישראל בראשית ימי הבית השני, נתחבר ונוסח סדר התפילות והברכות המלווה את חיי האדם הישראלי. וכך נוסח התלמוד (ברכות לג): "אמר רבי יוחנן אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות". במקום אחר הודגש כי בין אנשי כנסת הגדולה היו כמה נביאים. **הרב חיים מוולז'ין כתב בספרו "נפש החיים"** כי לנוסח התפילות והברכות חשיבות גדולה מאוד ובכל מילה ומילה יש משמעויות עמוקות, שהרי לתפילות ולברכות יש ייחוס כמעט כמו דברי הנביאים, ושורשם גבוה מעל גבוה. מתוך הנחת יסוד חשובה זו יש לבחון את הברכה שאנו דנים בה, נוסחה של הברכה "מעין שלוש". ברכה זו מובאת במשנה (ברכות לו) וכדברי חכמים מי שאכל פרי משבעת המינים או תוצריו מברך אחריהם ברכה אחת "מעין שלוש". בעל ערוך השולחן כתב (אורח חיים רח, ב) על משמעות הביטוי "מעין שלוש":

לפי שבה כלולים כל ג' ברכות של ברכת המזון. כיצד? על המחיה הוא מעין ברכת הזן [...] ועל ארץ חמדה הוא מעין ברכת הארץ [...] רחם הוא מעין בונה ירושלים, כי אתה ה' טוב ומטיב הוא מעין ברכת הטוב והמטיב.

עד כאן סקירה קצרה על ברכת ה"מעין שלוש" שאנו דנים בה.

כדי להבין את השימוש בביטוי "מעין", נמנה כמה דוגמאות. הרמב"ם בהלכות תפילה כותב (ב, ב): "אם היה טרוד ודחוק, או שקצרה לשונו מתפלל שלוש ראשונות וברכה אחת מעין כל האמצעיות ושלוש אחרונות, ויצא ידי חובתו". ובתלמוד (ברכות טז) מופיע הביטוי המיוחד יותר: "רבי עקיבא אומר אם שגורה תפילתו בפיו, מתפלל שמונה עשרה, ואם לאו – מעין שמונה עשרה". ועוד, בליל שבת חוזר השי"ץ ומתפלל בקול רם ברכה אחת מעין שבע ואומר ברכה אחת שכוללת את שלוש הראשונות, שלוש האחרונות והאמצעית בעניין השבת, והיא נקראת ברכה "מעין שבע". שימוש נרחב עושה הרמב"ם וביטוי "מעין" כדי להסביר את מלאכות השבת ואת תולדותיהן. הוא כותב (בהלכות שבת ז, ו) שלפי ההגדרה של המלאכה, "תדע מעין איזה אב היא". בהלכות תפילה חוזר הרמב"ם ומשתמש בביטוי "מעין" כדי להגדיר את התוכן של הברכה האמצעית של השבתות והחגים וכלשונו, "וברכה אחת אמצעית מעין היום" (סדר התפילות). שימוש מעניין בביטוי "מעין" אנו מוצאים ברמב"ם (בהלכות בית הבחירה א, ד) ושם הוא מסביר כי בוני בית המקדש בימי עזרא בנוהו כבניין שלמה, וכיוון שלא הצליחו להבין את כל הנאמר ביחזקאל הוסיפו רק "מעין דברים המפורשים ביחזקאל". גם בהלכות טהרת כלים משתמש הרמב"ם ב"מעין" וקובע כי כלי שנשבר, שבדרך כלל שבירתו היא טהרתו, הרי "כל זמן שהכלי יכול לעשות מעין מלאכתו" עדיין הוא נחשב ככלי שלם (הלכות כלים יא, ב). במזמור מזמירות שבת, "מה ידידות מנוחתך, את שבת המלכה", כתוב בבית האחרון, "מעין עולם הבא יום שבת מנוחה" (עיינו ברכות נז). עוד שימוש מיוחד שאנו אומרים "יעלה ויבוא" בברכת העבודה, וכלשון הברייתא (שבת כד), "ואומר מעין המאורע בעבודה", וכן בתעניות, "אומר מעין המאורע

פרשת בא

הגרעיניות המשפחתית. אנו לומדים זאת מהמשך פסוק ג, "שה לבית אבות שה לבית". "לבית אבות" – המשפחה המורחבת, כמה בתי אב; "לבית" – המשפחה המצומצמת, הגרעין המשפחתי. כלומר תחילת יצירת חברה המיועדת להקמת מדינה יהודית בנויה על אבן היסוד השלישית שהיא הגרעין המשפחתי של האדם, הן המורחבת הן המצומצמת.

המשפחות מתלכדות בבתיהן כדי לקיים את ציווי אכילת קרבן הפסח. אך מה תעשה משפחה אשר נמצא באמתחתה יותר בשר ממה שהיא צריכה? "ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו הקרוב אל ביתו מכסת נפשות, איש לפי אכלו תכסו על השה" (פסוק ד). הפתרון לבעיית עושר זה הוא חלוקה עם השכן. משפחה עשירה מחויבת להתחלק בעושר עם סביבתה ורק כך היא תמלא את חובת הציווי.

הרב הירש מדגיש בפירושו שלא ייתכן שצביונה המוסרי החברתי של מדינה היהודית יהיה דומה לשכנותיה. במדינות אחרות המלט אשר מחבר בין בתי האב הוא המצוקה, החוסר של השני.

משתפים אותו בדאגה לזולת, מתוך דאגה לעצמו? [...] העני צריך אותי, ולכן אני עוזר לו לא כי זו חובתי או רצוני. אבל, במדינה יהודית [...] לא העני זקוק לעשיר, כי אם העשיר זקוק לעני [...] להן יוכל להטיב משפעו ובהן יסתייע במילוי חובתו! [...] את העני יפרנס ה' גם באין העשיר. אך העשיר לא יוכל למלא את ייעוד חייו בלעדי העני.

אם כן, מתוך עיקרון זה צומחת אבן היסוד הרביעית, לא המצוקה של החלש אלא תודעת החובה והאחריות החברתית של מי שיש לו לתת לאחרים. עוד הוסיף הרב הירש שכך עם ישראל נדמה לערך האלוקי, "מה הוא נותן אף אתה נותן". אחרי כל זאת, "תתאחד במדינה היהודית בית עם בית להיות כלל אומה", ועם ישראל יהפוך "ויהיה לקהל עדת ישראל".

אליה בחכמה

סטודנטית במסלול לחינוך מיוחד
ובהתמחות להיסטוריה

בפרשת בא מובא ציווי קרבן פסח שהוא הציווי הלאומי הראשון של עם ישראל כחברה. הרש"ר הירש, בפירושו לפרשת בא, לומד מציווי זה את אבני היסוד הדרושות לחברה כדי להקים מדינה. "הבה ונראה, כיצד מקים ה' מדינה?".

עם ישראל חי במצרים 210 שנה חיי עבדות ושעבוד קשים. רוחם של הפרטים הייתה כשל עבדים וגם זהותם הלאומית הקולקטיבית. תהליך הוצאת רוח העבדות מתחיל כבר בפרשת וארא. לשון הגאולה הרביעית, "ולקחתי", מוסבת להוצאת עם ישראל משעבוד מצרים, אך לא זאת בלבד, אלא הפיכתנו לעם ולאומה המגלה בפועל את מציאות עבודת ה'. תהליך זה ממשיך בציווי קרבן הפסח. בפרשתנו נאמר: "ויקחו להם איש [...] (שמות יב, ג). מה הכוונה במילה "איש"? מסביר הרב הירש שהמילה איש היא במשמעות של אישיות. רק חברה בעל אישיות משל עצמה יכולה להקים מדינה. לכן, אבן היסוד הראשונה בבנין מדינה היא עצמאות. עם ישראל צריך לקחת בחזרה את אישיותו הן ברמת הכלל – שנהיה חברה בעלת צביון ייחודי ועצמאות משל עצמה הן ברמת הפרט – רכוש אישי לכל אדם.

כאשר קוראים את פסוק ג בשנית רואים שציווי לקיחת הקרבן הוא ברבים: "ויקחו להם איש [...]". למה נאמר בלשון רבים, שהרי החובה היא לכל משפחה בנפרד לא כחברה? מסביר הרב הירש שציווי זה נאמר דווקא בלשון רבים כדי להטמיע בנו את ערך השוויון. כולם שווים ביסוד הדברים לפני ה'. כלומר אין בני השפחות ובני האימהות, ובימינו אנו – אין דתיים וחילוניים, אלא כולנו שווים לפני בורא העולם.

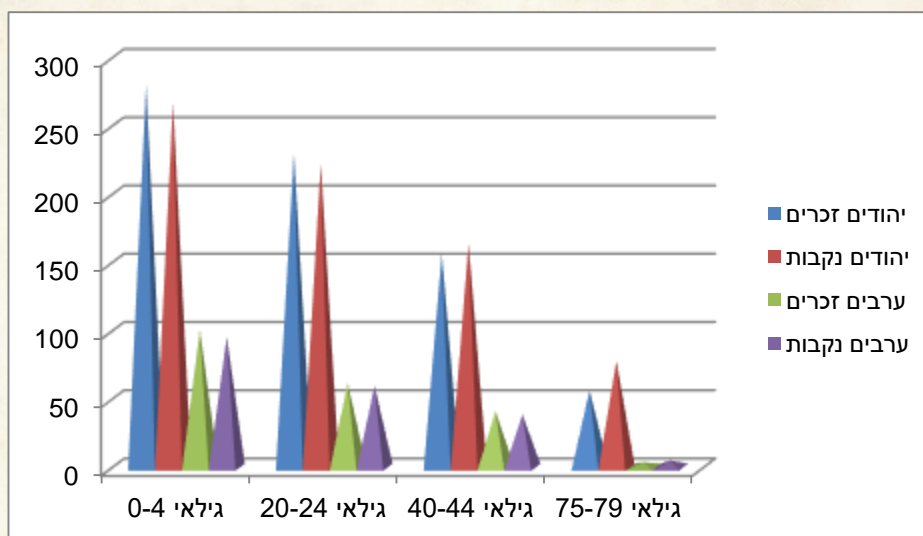
אולם האדם שונה מחברו במידותיו האישיות אשר נתן לו ה' כדי לבנות את האומה בכללה. יהודה במלוכה ולוי במקדש אין הכוונה שלוי פחות ערך מיהודה, אלא שיש להם תפקידים שונים שנועדו לבנות את האומה היהודית. זוהי אבן היסוד השנייה הנחוצה לבניית מדינה.

המנגנון החברתי בכלל ובעם ישראל בפרט בנוי סביב

במעגלי העם היהודי המיעוטים בישראל, ב

בועז פולצ'ק

יש 547,200 ילדים יהודים ואחרים בני 0-4 לעומת 196,000 ערבים; 452,100 בני נוער יהודים בני 20-24 לעומת 121,300 ערבים; 320,700 יהודים בני 40-44 לעומת 79,500 ערבים; 134,300 יהודים בני 75-79 לעומת 8,700 ערבים (ישראל, משרד ראש הממשלה לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, 2009, עמ' 140-145).

מקורות

ישראל, משרד ראש הממשלה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, (ללא תאריך), הודעות לעיתונות. אוזור ב-12.4.2010, מתוך הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=200911294; ישראל, משרד ראש הממשלה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2009), שנתון סטטיסטי לישראל, 2009, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.